

A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai

*Szerkesztette
Szilágyi Adrienn*

MTA HUNREN

Budapest, 2023

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támogatásával jelent meg.

© Szilágyi Adrienn, 2023

© Szerzők, 2023

© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-384-8

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest

Felelős vezető: Strausz Éva

Balogh Jenő

Balogh

Kultuszteremtés és kötelességtudat

Balogh Jenő életében a történelem és emlékezet problémája hangsúlyos szerepet töltött be. Egyrészt főtitkárként (1920–1935) többek között a Magyar Tudományos Akadémia történetírója volt és igyekezett az intézmény történetében fontos szerepet betöltő személyiségek kultuszát megteremteni. Másrészt kortársai őt magát is rendre szembesítették azzal a kérdéskörrel, hogy munkásságából mire és hogyan lesz majd érdemes emlékezni. Az akkor még pályakezdő jogtudós, Horváth Barna 1926-ban arról írt Baloghnak, hogy a „tudós emlékének nem szobrokon, képeken és évkönyvekben, hanem az elméletben kell továbbélnie”.¹ Horváth tehát a kultuszteremtés helyett a tudományos munkásságot tartotta fontos örökségnek. A főtitkár alakja emellett igen gyakran a folytonosság, a stabilitás garanciájaként került elő a kor beszédmódjában. Amikor Balogh

Devecser, 1864. május 14.

Budapest, 1953. február 15.

1920. december 20. –
1935. november 7.

II/8. Glatz Oszkár:
Balogh Jenő
1919

1935-ben megvált az akadémiai főtitkári pozíciótól, a Magyar Nyelvtudományi Társaság képviselői hálójukat fejezték ki neki amiatt, hogy a válságos időkben is támogatta a nyelvápolás ügyét. Mint írták, „az ő személyén keresztül nyert támogatásnak köszönhattuk s köszönhette a mi révünkön a magyar nyelv is, hogy állandóan sikerült biztosítanunk a folytonosságot egy újabb fellendüléshez [...]”.² A főtitkár személye e szöveg szerint intézményes, és nemzeti folytonosságot is jelentett. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy Balogh eredetileg történelemtanár szeretett volna lenni, s csak az apja – aki az Esterházyak ugodvecseri uradalmának ügyésze volt – nyomására kötelezte el magát a jogtudomány művelése mellett,³ úgy érdemesnek tűnik a főtitkár történelmi nézeteit és az Akadémia keretein belül végzett emlékezetformáló tevékenységét alaposabban szemügyre venni.

JOGI TANULMÁNYOK ÉS MINISZTERIUMI POZÍCIÓ

Balogh Jenő Devecseren született kismemesi szülők gyermekeként. Jogot tanult a Győri Jogi Akadémián, a Budapesti Egyetemen, valamint 1885 és 1886 között a Berliini Egyetemen. Különösen a kriminológiai kérdések, valamint a bűncselekmények megelőzésének lehetőségei érdekelték: az ezzel a témával kapcsolatos tudományos munkái az 1800-as évek végétől nagyságrendileg 1910-ig láttak napvilágot.⁴ 1900 és 1910 között az anyagi és alaki büntetőjog rendes tanára volt a Budapesti Egyetemen, de a jogtörténeti, történelmi vitakérdések is vonzották. Híressé vált egy 1905-ös vitája, amelyben az európai látásmód mellett érvelt a nemzeti szempontokat túlhangsúlyozó Timon Ákossal szemben.⁵ A történészekkel igyekezett párbeszédet folytatni egy, a *Századok*ban közölt írásával. Balogh a kriminológia eredményeinek segítségével szemléltette a történelmi forráskutatás problémáit.⁶

Nem sokáig maradt azonban a felsőoktatás berkeiben. Balogh 1910-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára volt, 1913-tól 1917-ig pedig igazságügyi miniszter és Tisza István bizalmasa. 1920-ban készített ön-

életrása szerint tanársága idején nagyon zavarták az egyetemen uralkodó állapotok, így a „vasbotokkal felfegyverzett tüntető csoportok”, akik még az apolitikus tanárok óráit is megzavarták.⁷ Ebben az (ön)értelmezésben a politikai pálya egyfajta egérútként jelent meg számára. A pályafordulót egyébként korábbi munkakörei is előkészítették, hiszen 1891-től az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítő osztályán titkár, majd osztálytanácsos volt. Az 1913-as miniszteri kinevezését a jogászi közvélemény kedvezően fogadta, bár működését pozícióharcok kísérték.⁸ Miniszterként érte meg a világháború kitörését és a közállapotok súlyosbodását, a pártpolitikai küzdelmeket, s Tisza 1917-es bukásáig hivatalban maradt. A Tanácsköztársaság idején kétszer tartóztatták le, az első alkalommal majdnem két hónapig fogházban volt, másodjára pedig egy napig a főrendiház egyik termében tartották fogva.⁹

BALOGH ÉS AZ AKADÉMIA

Baloghnek az Akadémiával való kapcsolata régre nyúlt vissza, hiszen 1902-től az intézmény levelező, 1912-től pedig rendes tagja volt. Beöthy Zsolt irodalomtörténész kezdeményezésére 1920. december 20-án a tagok egyhangú szavazatával választották az Akadémia főtitkárává. Ezzel a választással az Akadémia vezetősége a dualizmus kori rendszerrel való folytonosságot, illetve a forradalomellenességét igyekezett hangsúlyozni, hiszen mind Berzeviczy Albert elnök, mind Balogh Jenő főtitkár Tisza István köréből került ki. Balogh jogászi tudása további szempont lehetett a megválasztásnál, hiszen ez a képzettsége szükséges lehetett az Akadémiát érintő anyagi problémák rendezéséhez, kapcsolatok kiépítéséhez. Balogh elődje a főtitkári poszton Heinrich Gusztáv (1905–1920) volt, aki időnként kritikus hangot ütött meg az Akadémia működésével kapcsolatban.¹⁰ Balogh Jenő főtitkári beszédeit ehhez képest inkább a köteleességek hangoztatása és kevésbé a bíráló hangnem jellemezte. Ennek megfelelően ő 1932-ben másképp emlékezett meg Arany Jánosról, miközben

nyíltan vitatta Heinrich korábbi értékelését: sokoldalú tudósként mutatta be Aranyt, mint aki polihisztor jellege és példaértékű áldozatkészsége miatt pontosan illett a főtitkári pozícióhoz. Balogh szerint a főtitkár tevékenysége azért egyedülálló és fontos, mert az akadémiai bizottságok felett áll, így jobban átlátja működésüket, mint a bizottságok tagjai.¹¹ Az Akadémia főtitkárának kiemelt feladata volt tehát az intézmény emlékezetpolitikájának alakítása, ám az emlékezés nemcsak a neves elődökre vonatkozott, hanem az időközben elhunyt tagtársakra is.¹²

A főtitkár feladata volt az *Akadémiai Értesítő* szerkesztése, továbbá a rendszeres titkári jelentések közzlése a folyóirat hasábjain.¹³ Ezekben az írásokban rendre megnyilvánult Balogh történelmi érdeklődése, ugyanis gyakran használta a múltat példatárként. Ily módon az intézményi folytonosság tudatát erősítette, illetve buzdított a jelen problémáinak leküzdésére. Jó példa a jelen, múlt és jövő összekapcsolására az, ahogyan 1922-ben az 1921-es soproni népszavazás eredményét kommentálta. Miután megemlékezett Széchenyi Istvánról, örömét fejezte ki amiatt, hogy Nagycenk Magyarországon maradt, mert szerinte „a magyar polgárok teljesítették kötelességüket [...]”.¹⁴ A nemzeti nagyságok temetkezési helyei fontos szerepet kaptak az intézményi emlékezetpolitikában. Balogh 1923-ban az Akadémia nevében mondott buzdító beszédet Kölcsey Ferenc (szatmár)csekei sírjánál.¹⁵

AKADÉMIAI KONZERVATIVIZMUS

Balogh Jenő általában úgy utalt az Akadémiára, mint egy „konzervatív” intézményre. Gyulai Pálról emlékezve írta, hogy nem meglepő, „sőt szokásos, hogy az Akadémiákat, mint konzervatív testületeket, gyakran támadják”.¹⁶ 1932-ben ezt a megjegyzését némileg kibővítette:

„Az Akadémiákat, mint konzervatív testületeket, gyakran támadják. Ez nem baj. Pezsgeti a vért és haladásra serkent.”¹⁷

Mit jelenthetett ez az akadémiai konzervativizmus a főtitkár értelmezésében? Jelentette például a szélsőjobboldali nézetek elszigetelésére való törekvést. Amikor Méhely Lajos rendes tag 1922. május 22-én *A fajkérdés élettudományi alapjai* címen antiszemita tartalmú felolvasást tartott az Akadémia III. osztályában, Balogh Jenő és Berzeviczy Albert tüntetőleg kivonult a teremből.¹⁸ Ezzel együtt visszatérő elem Baloghnál, hogy az Akadémia vezetésének a pártpolitikai küzdelmekből ki kell maradnia. Berzeviczy Albertre emlékezve 1938-ban többször kiemelte: ahogy eddig is, úgy ezután is távol fogja tartani az akadémiai társulat működésétől „a napi pártpolitikai és világnézeti küzdelmek emlékét és részleteit”.¹⁹ Mindezzel együtt járt azonban egyfajta zártság megőrzése is a társadalommal szemben. Ez nyilvánult meg abban, hogy az akadémiai vezetőség nem pártolta a tudománynépszerűsítést; mint azt Berzeviczy Albert megfogalmazta, az Akadémia „feladata a tudomány művelése s nem terjesztése, népszerűsítése”.²⁰ A zárásnak nemi alapú vonatkozásai is voltak, hiszen Balogh úgy gondolta, az Akadémiának elsősorban a férfiakra érdemes megemlékeznie. Ahogy 1927-es főtitkári jelentésében írta:

„Akadémiánk ünnepi ülésein visszaemlékezik nagy történelmi eseményekre, illetőleg az egész emberiség haladásáért munkálkodott nagy férfiak érdemére.”²¹

Az Akadémia vezetése a korszakban távolságtartóan viszonyult a történetírásban fellépő újabb irányzatokkal, így a szellemtörténettel (Szekfű Gyula, Hóman Bálint) és népiségtörténettel (Mályusz Elemér) szemben. Balogh Jenő szorosabb kapcsolatot elsősorban a régebbi történészgeneráció képviselőivel ápolt, úgymint Angyal Dáviddal és Károlyi Árpáddal.²² Angyallal mindketten a Széchenyi-kultusz hívei

voltak.²³ Balogh történelemképéhez hozzátartozott, hogy az események alakításában a nagy államférfiak szerepe a döntő, s az igazán jó történetíráshoz szükséges egyfajta államférfiúi adottság is.²⁴ Ebből kifolyólag inkább a politikátörténet jelentőségét hangsúlyozó történészek szemléletét tette magáévá. A történészvitákat azonban igyekezett diplomatikusan kommentálni, amire jó példa Berzeviczy Albert és Szekfű Gyula nézetkülönbségeinek általa adott leírása. Berzeviczyról emlékezve különösen sokat méltatta a volt MTA-elnök *Az abszolútizmus kora Magyarországon* című többkötetes történeti munkáját. Balogh szerint Berzeviczy művét még Szekfű Gyula is pozitívan értékelte, bár a „részletekre nézve” tett „néhány megjegyzést”.²⁵ Szekfű azonban nemcsak a részletekre tett megjegyzést, hanem Berzeviczy történészszemléletét általában is kifogásolta a politikátörténet túlsúlya miatt.²⁶

ANYAGI ÉS JOGI KÖRÜLMÉNYEK

Az Akadémia anyagi helyzetében és szerepkörében nagy változást jelentett a Vigyázó-örökség megszerzése 1928-ban. Az örökség kezelésére az igazgatótanács egy jogi és egy gazdasági bizottságot hozott létre, s a főtitkárt bízta meg a vagyon kezelésével összefüggő jogi és pénzügyi tennivalók intézésével.²⁷ Ezenkívül Balogh Jenő volt a felelős a vagyon felhasználásával kapcsolatos beszámolók készítéséért. Mivel az örökségről nem készült kimutatás, ezért ez a feladat is a főtitkárra hárult. Az Akadémia és a közvélemény először nagy reményeket fűzött gróf Vigyázó Ferenc hagyatékához, hiszen az intézmény gyors meggazdagodását várták tőle. Az új szerzeménnyel azonban számos örökösödési per megoldása is a főtitkár nyakába zúdult. A perek 1929-ben megegyezéssel értek ugyan véget, de az eredeti vagyon a megegyezések után a negyedével csökkent. Innentől kezdve az Akadémiának juttatott éves államsegély fokozatosan apadt, a Vigyázó-vagyonból eredő jövedelmek viszont hosszú távon gyarapodni kezdtek, amihez minden bizonnyal Balogh jogi szakértelme és kitartó munkája is hozzájárult.²⁸ Balogh a hagyaték

kezeléséért jellemzően nem fogadott el pénzbeli jutást. Hivatali ideje alatt egyébként a főtitkári fizetését sem vette fel.

A főtitkár személye gyakran került intézményen belüli és kívüli konfliktusok keresztútjába. Baloghot időnként arra kérték, segítse elő egyes személyek akadémiai megválasztását. Angyal Dávid és Csánki Dezső például Nagy Miklóst, az Országgyűlési Könyvtár igazgatóját szerették volna beválasztani a tagok közé. Nem volt problémamentes a dolog, ezért volt szükség lobbitevékenységre.²⁹ Nagyot 1927-ben az MTA levelező tagjává választották, annak ellenére, hogy történészi munkássága jelentéktelen volt. Máskor azonban nem volt elég a főtitkár támogatása. Magyar Zoltán három levelező tagsági jelölésből háromszor maradt alul a szavazáson, jóllehet Balogh rendszerint kiállt mellette.³⁰ Nem választották meg Barabási Kun József debreceni jogászt, jogtörténészt sem levelező taggá, aki később Tisza István munkáinak sajtó alá rendezését végezte az Akadémia megbízásából.³¹

Balogh kulcsszerepet játszott Tisza István kultuszának megteremtésében. Az Akadémia Tisza István Bizottságának elnöke Berzeviczy Albert, előadója pedig Balogh Jenő volt. A főtitkár felelt a bizottsági ülések jegyzőkönyvezéséért, valamint a Tisza István több kötetben megjelenő munkáira előfizető személyekkel és intézményekkel való kapcsolattartásért.³² Az Akadémia így egy igen kiterjedt tudományos és politikai hálózat részét alkotta, hiszen a bizottság tagságának névsorában számos tudóst és politikust (például Domanovszky Sándor, Angyal Dávid, Hóman Bálint, gróf Károlyi Imre, Concha Győző, Hegedűs Lóránt) találunk. Balognak jelentős szerepe volt továbbá Tisza István budapesti szobrának létrehozásában, ugyanis az ezzel kapcsolatos anyagi gyűjtést koordinálta.³³

FŐTITKÁRSÁGÁNAK MÉRLEGE

Balogh Jenő személye 1920 végén több szempontból is megfelelt a főtitkári pozíciót övező elvárásoknak. Mivel Tisza István egykori bizalmasa volt, kinevezése azt sugall-

ta, hogy az Akadémia vezetése a forradalom előtti rendszerrel azonosul, az intézmény ily módon tehát igyekezett a stabilitás és állandóság jelképe lenni. Balogh jogi szakképzettsége, az intézmény iránti lojalitása, valamint a munkát kötelességként felfogó ethosza alkalmassá tették a főtitkári pozícióval járó, olykor rendkívül kimerítő dokumentációs és adminisztratív feladatok ellátá-

sára. Munkájának egyik leginkább maradandó eredménye a Vigyázó-hagyaték ügyének elrendezése volt, amivel hosszú távon sokat segített az Akadémia anyagi helyzetén.

Törő László Dávid

JEGYZETEK

- 1 Horváth Barna levele Balogh Jenőhöz 1926. november 11-én. MTA KIK KRKGY Ms. 5967/145.
- 2 Balogh Jenő és a Nyelvtudományi Társaság. 1935. november 7. MTA KIK KRKGY Ms. 5176/148. 3F.
- 3 Balogh Jenő r. tag. életrajzi adatai. MTA KIK KRKGY RAL K 1230/10. 6.
- 4 Estók: A magyar börtönügy, 123–126.; Bódiné: Balogh Jenő életútja, 1–9.
- 5 Stipta: Balogh Jenő, 37.
- 6 Balogh: A tanúvallomások, 339.
- 7 Balogh Jenő r. tag. életrajzi adatai. MTA KIK KRKGY RAL K 1230/10. 11–12.
- 8 Stipta: Balogh Jenő, az igazságügy, 41.
- 9 Balogh Jenő r. tag. életrajzi adatai. MTA KIK KRKGY RAL K 1230/10. 17.
- 10 Heinrich Gusztáv: Arany János és az Akadémia. *AÉ* 28 (1917) 435.
- 11 Balogh Jenő: Arany János mint főtitkár. *AÉ* 42 (1932) 240.
- 12 Balogh Jenő beszéde 1921. november 15-én az Akadémia oszlopcsarnokában Goldziher Ignác ravatalánál. *AÉ* 33 (1922) 66–67.
- 13 Balogh Jenő: Főtitkári jelentés. *AÉ* 32 (1921) 179–183.
- 14 Balogh Jenő: Főtitkári jelentés. *AÉ* 33 (1922) 197. Kiemelések az eredetiben.
- 15 Balogh Jenő főtitkár beszéde 1923. május 10-én Csekén, Kölcsey Ferenc sírjánál. *AÉ* 34 (1923) 135–136.
- 16 Balogh Jenő: Gyulai Pál és a M. Tudományos Akadémia. *AÉ* 37 (1926) 87.
- 17 Balogh Jenő: A M. Tud. Akadémia tagjainak munkássága az Arany János korszakban s a legutóbbi tizenkét évben. *AÉ* 42 (1932) 261.
- 18 Tilkovszky–Kosáry–Vekerdi–Makkai: A Magyar Tudományos Akadémia, 278–279.
- 19 Balogh: *Berzeviczy Albert*, 4.
- 20 Idézi Tilkovszky–Kosáry–Vekerdi–Makkai: A Magyar Tudományos Akadémia, 275.
- 21 Balogh Jenő: A M. Tud. Akadémia és tagjainak munkássága az utolsó években. *AÉ* 38 (1927) 139.
- 22 Balogh: Angyal Dávid, 67–69.
- 23 Angyal Dávid levele Balogh Jenőnek 1927. június 18-án. MTA KIK KRKGY Ms. 537/25.
- 24 Balogh: Magyar politika, 179–183.
- 25 Balogh: *Berzeviczy Albert*, 19. 2. j.
- 26 Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, 636.
- 27 Kónya: Balogh Jenő, 1110.
- 28 Tilkovszky–Kosáry–Vekerdi–Makkai: A Magyar Tudományos Akadémia, 301.
- 29 Angyal Dávid levele Balogh Jenőnek 1927. június 18-án. MTA KIK KRKGY Ms. 537/25.
- 30 Schweitzer: Egyetemi sikerek, 47–62.
- 31 Barabási Kun József levele Balogh Jenőnek. 1925. május 7. RL Balogh Jenő hagyatéka, C108.
- 32 Tisza István Emlékbizottság jegyzőkönyvei. 1921–1936. RL Balogh Jenő hagyatéka, C108.
- 33 Balogh Jenő levele Fráter Lászlónak 1928. március 9-én. Tisza István Emlékbizottság levelezés. RL Balogh Jenő hagyatéka, C108. Kiemelés az eredetiben.